

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ І КУЛЬТУРИ
VII ВИПУСК — II ЧАСТЬ

О. МИРОСЛАВ РІПЕЦЬКИЙ

I. Київський літопис XII. ст.

(Картини з історії Княжої України XII. ст.)

II. „Слово о полку Ігоревім”

(Лицарська поема XII. ст.)

МЮНХЕН
1959

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВІ І КУЛЬТУРИ
VII ВИПУСК — II ЧАСТЬ

о. Мирослав Ріпецький

I. Київський літопис XII. ст.

(Картини з історії Княжої України XII. ст.)

II. „Слово о полку Ігоревім”

(Лицарська поема XII. ст.)

М Ю Н Х Е Н

1959

Druck: „Logos“, München 19, Bothmerstr. 14

Київський літопис XII ст.
(Жартини з історії Княжої України XII ст.)

*Посвячую незабутнім другам,
Отцям Теофілеві Антоновичеві Гординському
і Федорові Тимкевичеві Чайківському.*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Київський Літопис XII століття — це найбільша пам'ятка староукраїнської літератури й культури. Ця літописна збірка перевищає своїми розмірами усі інші літературні твори XII. століття, взяті разом, та визначається незвичайно живим, цікавим і різнопорядним змістом.

Історик Грушевський каже, що ніодна письменницька пам'ятка не впроваджує нас так широко в тодішні справи, настрої і побут вищих верств Київської Держави, як цей літопис. Київський літопис XII. століття — це велика збірка дружинних оповідань про воєнні події і бої князів, княжої дружини і війська — це історія воєнних подвигів українського лицарства. Про культурне і церковне життя в XII. столітті знаходимо в Київському літописі тільки короткі записи і згадки. Можна жалувати, що літописці не подали дійсного життя простолюддя.

* * *

Літописна київська збірка XII. століття є продовженням «Повісти временних літ», так званого Несторового літопису, доведеного до 1116. р. ігуме-

ном видубицького монастиря, Сильвестром. Невідомий літописець, монах видубицького монастиря завершив літопис в 1199 або 1200 році. Мабуть деякі літописні записи були написані в Переяславі, де Сильвестр був єпископом в рр. 1118—1123.

Історик Бестужев-Рюмін, який піддав Київський літопис XII. століття докладному розборові, каже, що редактори літопису поперетикали літописні оповідання різними додатками і записками з різних льокальних літописів та власними заввагами.

В Київському літописі XII. століття можемо відрізнати щонайменше пять складових частин, окремих повістей, яких авторами були світські люди, переважно дружинники — стверджує історик Коструба в розвідці «Про українські літописи». Бачимо в Київському літописі дуже виразно політичні орієнтації окремих авторів: то на Володимира Мономаха і його рід (частина з рр. 1118—1146), то на Ізяслава Мстиславича (1146—1153), або Андрія Суздалського, чи врешті на київських Ростиславичів.

Історик української літератури, Возняк, каже, що в порівнянні з мовою «Повісти временних літ» мова Київського літопису ближча до живої української мови. Драматичністю викладу і взагалі мистецьким оповіданням Київський літопис перевищає «Повість временних літ».

1. Початкова частина Київського літопису **ХІІ. ст.**

В першій третині Київського літопису до 1140. р. є переважно короткі і довші річні записи, які переходять у малі оповідання. Авторами цих записок були мабуть монахи видубицького монастиря, що його збудував київський князь, Всеволод I. Ярославич, батько Володимира Мономаха. Літописці виявляють велику прихильність до князя Володимира Мономаха і його синів Мстислава і Ярополка, які пізніше засіли на київському великокняжому престолі.

* * *

Мономахів син, Мстислав I., бажав удержати київське князівство в руках власного роду. Однак він не відважився передати київського престола свому найстаршому синові Всеволодові з огляду на свого брата Юрія, суздальського князя. Князь

ко дрібністю - ки юріїв воладиміння присла:

Меч — символ якожої влади. Мін. Рад. Літопис. Володимир Мономах посыпав свого сина Андрія князявати в Володимири

Мстислав Мономахович (1125—1132) поручив Києнам як свого наслідника молодшого брата, Ярополка, Переяславського князя. Кияни шанували і любили князя Мстислава, тому сповнили його волю і по його смерті післали послів до Ярополка, щоб обняв київський престіл.

* * *

Князь Ярополк Мономахович (1132—1139) одіграв по батьку Володимирі Мономаху лицарськість і відзначився хоробрістю в боях з Половцями. Він був бездітний і зобовязався забезпечити київське князівство Мстиславичам. Князь Ярополк передав Всеvolodovі, синові Мстислава Переяславське князівство, яке було першим степенем до київського великоукраїнського престола. Князі Мономаховичі не згодилися на те, бо вони стояли на становищі права старшинства.

Про війну князя Ярополка Мономаховича з Всеvolodom Олеговичем читаемо в Київському літописі оце:

... «Всеvolod злякався, коли почув, що у Ярополка багато війська. Чернігівські городяни сказали йому: „Ти хочеш втікати до Половців, а свою волость дати на погибель. Де будеш потім вертати? Краще залиш свою гордість і проси мира. Ми зна-

емо миролюбність Ярополка. Він нерадий кровопролиттю і ради Бога пристане на мир, бо він дбає про українську землю". Всеволод схаменувся, почав просити міра у Ярополка. Князь Ярополк був вдачою добрий і милостивий та мав в серці страх Божий, як його батько. Він усе роздумав і помирився з Всеволодом, бо не хотів кровопролиття».

2. Князь Всеволод П. Олегович (1140—1146)

По смерти Ярополка Мономаховича обняв київський престіл Вячеслав Мономахович, турівський князь, на підставі права старшинства. По трьох тижнях його князювання Всеволод Олегович з'явився з військом коло Києва. Князь Вячеслав, який був нездарною людиною, не відважився починати боротьбу з Всеволодом і добровільно віддав йому Київ, а сам відіхав до Турова.

Князі Олеговичі почали негодувати на Всеволода за те, що він не віддав чернігівського князівства свому рідному братові. Святославові, тільки Володимирові Давидовичеві. Щоби заспокоїти братів, Всеволод Олегович задумав здобути їм Переяславське князівство, однак йому не вдалось. Літописець розповідає, що Всеволод вислав послів до переяславського князя, Андрія Володимировича з

домаганням, щоб зрікся переяславського князівства і перейшов до Курська. Князь Андрій дав Всеvolодові таку відповідь: «В Переяславі князював мій дід і батько, а в Курську не був ніхто з нашого роду. Я туди не піду, поки мого життя. Як прикажеш мене вбити, то згадай, що Святослав вбив Бориса і Гліба, однак не довго князював після цього вбиства.»

Коли князі Олеговичі і Давидовичі злучилися проти Всеvoloda, князь-монах Микола Святоша, рідний брат Давидовичів, подбав про замирення князів.

Панування князя Всеvoloda II. Олеговича є описане в київському літописі XII. ст. в ряді довших записок і оповідань, в які редактори літопису вставили різні вістки і додатки. Основне оповідання про князювання Всеvoloda Олеговича є багате в подробиці і має досить одностайний характер. Відношення літописця до князя Всеvoloda II. є здержане і він не виявляє до нього своєї прихильності. Літописець ніколи не подає якоїсь похвальної замітки про князя Всеvoloda.

Князь Всеvolod II. Олегович був відважний та умів використати міжусобиці князів, щоби укрі-

питись в Києві. Він розбуджував незгоду між князями і заедно відвертав їх увагу від Києва. Історик Грушевський каже, що політика князя Всеvoloda Олеговича була незвичайно зручна і облудна.

* * *

В Київському літописі XII. ст. є два оповідання про воєнні походи Всеvoloda Олеговича проти галицького князя Володимира. В обидвох походах помагали Всеvolodovі князі Олеговичі, Половці і польський король, Володислав II., якого син Болеслав Високий одружився з Всеvolodовою дочкою, Звениславою.

В першому поході на Галичину в 1144. р. княжі війська зійшлися над річкою Білкою, недалеко Звенигорода. Князь Всеvolod Олегович із своїм військом перейшов річку греблею і зайшов галицьким військам ззаду та відтяв їм дорогу до Галича і Перемишля. На Галичан найшов великий страх. Тоді Володимирко почав переговорювати з Всеvolodovим братом, Ігорем, щоби помирив його з Всеvolodom. Князі зійшлися і поцілували хрест на знак замирення. Літописець каже, що Володимирко заплатив Всеvolodovі Олеговичі 1 400 гривень і поズувся лиха.

ША. НИУРДОША. ПІСТАША МАСОУ ПОНІ: +

... А ДОВІДКА ОГАНІКІНІЯША - КЛАДА НАНІНІТНІ. НЕБЫДШІЮ СПІВ

Трубач скликас військо. Мініатура з Радзивілівського Літоопису.
Ольговиці починають битву.

Коли князь Володимирко прилучив до галицького князівства Звенигород з околицею, де князював Іван Берладник, князь Всеволод став в його обороні і відбув другий воєнний похід на Галичину, однак не мав успіху і мусів відійти з нічим.

* * *

За князювання Всеволода II. Олеговича прийшло до непорозуміння з київським митрополитом Михайлом, з роду Греком, бо князь Всеволод змагав до зірвання звязків з царгородським патріярхом і до усамостійнення української Церкви. Історик Томашівський каже, що це непорозуміння Всеволода Олеговича з митрополитом Михайлом «було одним з епізодів історичної боротьби між національною і візантійською ідеєю в церковній і культурній політиці Київської Держави».

* * *

По другому поході на Галичину князь Всеволод Олегович тяжко занедужав. Він покликав до Києва знатніших князів, які заприсягли вірність його братові Ігореві, як наслідникові на велиkokняжому престолі.

Князь Всеволод Олегович небавом помер і князі сповнили його бажання та похоронили його у Вишгороді, в церкві св. князів-мучеників, Бориса й Гліба.

3. Повість про Ізяслава II. Мстиславича

Майже третину київського літопису XII. ст. займає оповідання про боротьбу князя Ізяслава Мстиславича за київський велиkokняжий престіл. Цю найціннішу частину Київського літопису XII. ст. названо в історії старо-українського письменства «Повість про Ізяслава» ... (гл. VI. випуск). ·

4. Боротьба за Київський престіл по смерти Ізяслава II. Мстиславича

По смерти Ізяслава II. Мстиславича, його брат Ростислав, смоленський князь і Вячеслав Мономахович спільно володіли Київською Державою. Коли Ростислав прибув до Києва, Вячеслав зробив з ним таку умову, як з його покійним братом Ізяславом. Він сказав до Ростислава: «Уважай мене своїм батьком і виявляй мені ту саму пошану, що Ізяслав, а мій полк і дружина будуть в твому розпорядженні», як читаемо в літописі.

Меч — символ княжої влади. Министру Рад. Литопис. Поставлення на
князя Юрія Долгорукого в Києві.

На початку князювання Ростислава І. Мстиславича в Києві виступають проти нього Ізяслав Давидович і Святослав Олегович, які закликали собі на поміч суздальського князя Юрія Довгорукого і Половців. Князь Ростислав втратив Київ в боротьбі з чернігівським князем, Ізяславом Давидовичем.

* * *

В 1155. р. київським князем став Юрій Довгорукий, який тільки два роки панував у Києві. Він занедужав на гостині у київського боярина Петрила і помер шостого дня. По смерті Юрія Довгорукого Кияни кинулися грабувати княжий двір і усе добро суздальських бояр і дружинників та вбили деяких Суздальців, що далися взнаки київському населенню.

* * *

Князь Ізяслав III. Давидович вдруге обняв київський престіл в 1157. р., однак недовго довелося йому сидіти в Києві, бо його недавні союзники, а з ними й галицький князь, Ярослав Осімомисл, виступили проти нього. Берендії зрадили Ізяслава Давидовича і він мусів покинути Київ.

Князь Ярослав Осьмомисл зайняв Київ 22. грудня 1158. р. і передав його правному володареві, Ростиславові I. Мстиславичеві.

При допомозі Половців князь Ізяслав III. Давидович втрете засів на велиkokняжому престолі на початку 1161. р. Однак в наступному році він погиб при здобуванні укріпленого Білгороду.

5. Князь Ростислав I. Мстиславич (1158—1167).

Князь Ростислав Мстиславич удержався на київському велиkokняжому престолі вісім літ з малою перервою в 1161. р. За панування Ростислава настав на Україні розмірний спокій. Князь Ростислав був людиною великої чесності і справедливости та спокійної вдачі. Завдяки цим прикметам і щедрості він жив в згоді з усіми князями, пильнував мир у між ними і підтримував серед них братню любов.

Літописець розповідає, що Ростислав Мстиславич Святославич Олегович зіхалися в Моревійську над Десною і обдарували себе взаємно багатими дарунками. Від цього часу обидва князі жили з собою у великій приязні.

Князь Ростислав присвятив свою увагу заведенні ладу в Київській Державі та обороні її від Половців, які знову почали щораз частіше наїздити на українські землі. Князь Ростислав заєдно оберігав Дніпровий водяний шлях, по якому плавали до Києва гречники, це є купці, що привозили товарі з Греції і залозники, це є купці, які вели торгівлю з Кримом і Азівським побережжям. В літописі читаємо, що в 1166. р. на доручення князя Ростислава дружинники при співучасти кількох князів обороняли купецькі каравани від Половців. Княжі війська не пішли в степи, тільки стояли під Каневом поки гречники і залозники не вернули щасливо до Києва.

Коли Берладники захопили і ограбили місто Олеше над долішнім Дніпром, де були склади привезених товарів, князь Ростислав вислав дружину з боярином Юрієм Несторовичем. Вони дігнали Берладників і відібрали пограбовані товари.

* * *

Князь Ростислав Мстиславич був незвичайно побожний та мав велику любов до Пресв. Богородиці, Патронки Печерського монастира і до св. Тєодозія Печерського. В літописі читаємо, що князь Ростислав у Великому пості в кожну неділю при-

ступав до св. Тайн, съозами змивав свое лице та виявляв покору частими зідханнями. Хто поглянув на князя Ростислава, не міг здержатися від сліз. В часі Великого Посту князь Ростислав кожної суботи і неділі просив до себе на обід дванадцять монахів і ігумена Печерського монастиря Полікарпа. Коли їх гостили, князь Ростислав не відпускані їх піколи з порожнimi руками.

* * *

По смерти чернigівського князя, Святослава Олеговича, свого сердечного приятеля, хотів князь Ростислав постригтись в черці, однак ігумен Полікарп і Ростиславів сповідник відмовили його від цього наміру.

Літописець розповідає, що князь Ростислав говорив своєму отцю, сповідникові, Симеонові: «Ти будеш відповідати перед Богом за те, що зборонив мені постригтись в ченці». Ростислав часто згадував ігуменові Полікарпові, що тоді задумав вступити в монаший чин, коли прийшла з Чернигова вість про смерть князя Святослава і казав: «Приготуй мені добру келію, бо боюсь несподіваної смерті». А ігумен Полікарп цими словами переконував князя Ростислава: «Вам, Княже, Бог призначив правду діяти на цьому світі і справедливо суд

судити та стояти в хрестному цілуванні» (присязі). Ростислав відповів Полікарпові: «Отче, князювання і мир не можуть бути без гріха. Я вже багато літ пережив на цьому світі і хотів би поревнувати, як усі правовірні царі, що пострадали і одержали на-городу від Господа, — як святі мученики, що проляли кров і отримали нетлінні вінці, — як святі Отці, що умертвляли своє тіло і ходили вузькою стежкою та заслужили собі небесне царство...» Ігумен Полікарп заявив князеві Ростиславові: «Коли ти, княже, цього бажаеш, нехай діється Воля Божа». Ростислав роздумав все у своєму серці і сказав ігуменові: «Пожду ще якийсь час, бо маю багато справ полагодити». І так вони побесідували і ігумен поблагословив князя та попрощався з ним», читаємо в київському літописі.

* * *

На початку 1167. р. князь Ростислав поїхав до Новгорода, де князював його син Святослав, щоби помирити його з Новгородцями. Тоді повстали в Новгороді великі заворушення, бо суздальський князь Андрій Боголюбський, почав намовляти Новгородців, щоби приняли собі іншого князя і щоби відсилали податки не до Києва, тільки до Суздаля. Прихильники суздальського князя перемогли і

увязнили Святослава Ростиславича, а княгиню примістили в монастирі св. Варвари. Ворохобники розграбили княже добро і покликали Андрієвого свояка на новгородського князя. Коли князь Ростислав довідався про те, приказав увязнити новгородських купців, що вели торгівлю в Києві.

Літописець розповідає, що князь Ростислав в дорозі до Новгорода прибув до Чичерська до свого зятя Олега і була велика радість в цей день. Наступного дня князь Ростислав поїхав до Смоленська, де князював його син Роман. Триста верстов перед містом вийшли назустріч князеві Ростиславові усі знатніші Смольняни, а пізніше стрітили його громадяни з князем Романом і епископом Мануйлом. Усі дуже раділи приїздом князя Ростислава, бо він давніше князював у Смоленську. Коли князь Ростислав приїхав до Торопеча, вислав посла до Новгорода, до сина Святослава, який втік з ладогської вязниці і знову князював в Новгороді, щоби прибув у Великі Луки з Новгородцями, бо почувався недужим. Тут у Великих Луках Новгородці цілували хрест перед князем Ростиславом, що заховають вірність Святославові і не будуть собі шукати іншого князя.

Коли князь Ростислав вернув до Смоленська, його сестра, Рогніда, побачила, що брат дуже хворий, тому просила його, щоби не відіїздив до Києва, Однак князь Ростислав сказав: «Не можу тут ле-

жати. Повезіть мене до Києва. Коли Бог покличе мене до себе в дорозі, поховайте мене в батьківському монастирі св. Теодора. А коли я видужаю за молитвами Пресв. Богородиці і св. Отця нашого Теодозія, то пострижуся в печерському монастирі». В дорозі до Києва князь Ростислав затримався в селі Зарубі, що було власністю його сестри Рогніди.

* * *

Літописець оповідає зворушливо про останні години життя князя Ростислава Мстиславича. Він передбачував свою смерть і сказав до Іванка Фроловича і Бориса Захарича: «Попросіть отця Симеона, щоби мене висповідав». Коли князь Ростислав запричащався, почав відмовляти молитву до Пресв. Богородиці, дивлячись на її ікону. Потім поглянув на образ Бога Творця і говорив тихим голосом: «Нині відпускаеш Господи свого слугу по слову Твому в мирі». І видно було слізи на його лиці немов жемчужні зерна. І втираючи слізи рушником, помер князь Ростислав 14 марта 1167. р., а 21 марта поховали його в гробниці в монастирі св. Теодора в Києві.

Князь Ростислав I. Мстиславич, — який мав християнське ім'я Михайло, — держав в єдності просторі землі Київської Держави та його старшину-

вання не перечив ніодин з удільних князів. Літописець каже, що князь Ростислав був твердий в обороні правли і постійний у зберіганні батьківських заповітів. Він був останнім Великим київським князем, який мав великий авторитет-пошану серед усіх князів. Князь Ростислав Мстиславич стримав безнастяні княжі суперечки та гідно сповняв роля патріярха української Держави.

6. Князь Мстислав II. Ізяславич (1167—1170) Погром Києва в 1169. р.

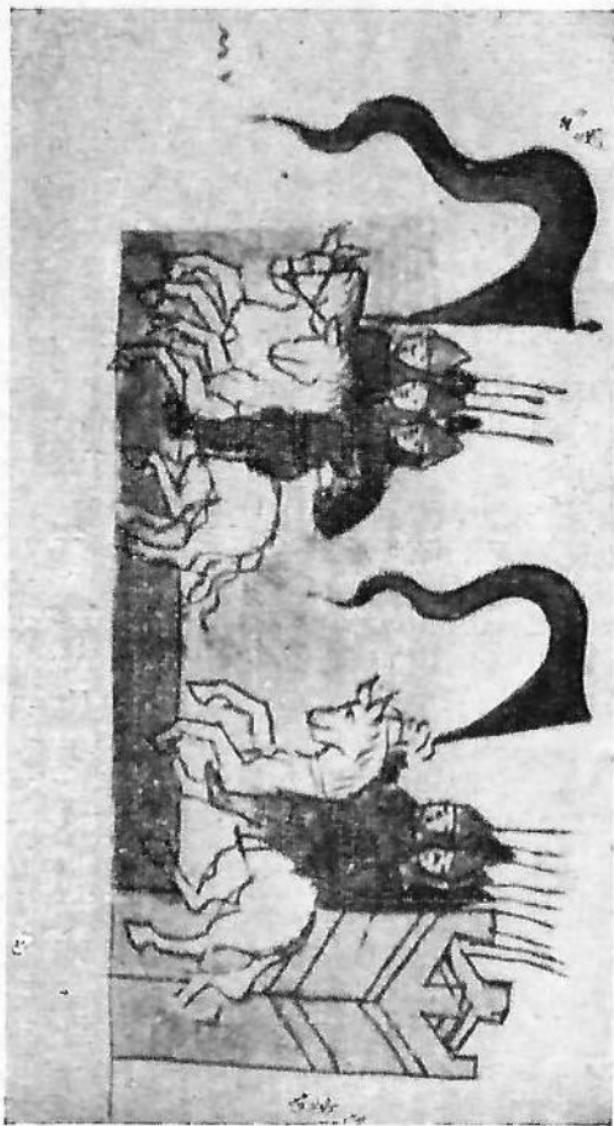
Після смерти князя Ростислава I. Мстиславича великокняжий престол перейшов на його братаниця Мстислава II. Ізяславича, володимирського князя Кияни радо приняли його, бо вони з давніх часів мали велику прихильність до старшого роду Мономаховичів.

Князь Мстислав Ізяславич захищав українські землі перед нападами половецьких орд та прославився в боях з Половцями. Літописець розповідає, що князь Мстислав Ізяславич в 1168. р. відбув з іншими князями побідний похід проти Половців, які знову почали дошкулювати українським землям.

В Київському літописі XII. ст. якийсь дружинник гарно описав цей похід цими словами: «Вло-

жив Бог в серці Мстислава Ізяславича добру думку, бо він усім серцем бажав добра українській землі. Він скликав князів і почав радитись з ними, кажучи: «Братя! Пожалійте української землі — своєї Батьківщини, бо поганці кожного року забирають з неї християн у свої вежі (кочовища) і заедно переступають замирення. Вже нам займають грецький, сільний і залозний шлях. Чи не краще б нам братя, покладаючися на Божу поміч і заступництво Пресв. Богородиці, піти слідами наших батьків і дідів та придбати собі слави». Та бе-сіда сподобалася Богові і всім князям та їхнім дружинникам. Вони сказали Мстиславові: «Хай тобі Бог поможе, що вложив в твоє серце таку гадку. А нам хай Бог дасть зложить свої голови за християн і за українську землю та одержати му-ченицький вінець». Князі вибралися в похід проти Половців і з Києва ішли сім днів. Коли Половці до-відалися, що українські князі йдуть на них, повті-кали і оставили свій табор (вози) з своїми жінками і літньми. Князі чимскоріш пігнали за Половцями і зайняли їх вежі над річками Углою і Снопородом, а Половців дігнали коло Чорного Ліса і одних вбили, а інших взяли в полон. Князі здобули ба-гато добичі — челяді, худоби і коней, визволили багато бранців та з великою славою вернулися до-мів.

Коти Новгородці вигнали Ростиславового сина, Святослава, післали послів до Мстислава Ізяслава-

Військо виступає під хоругвами. Мстислав вириуває з Переяслава.
Min. Rad. Litopis.

вича і просили його, щоб прислав до них за князя одного з синів. Князь Мстислав вислав до Новгорodu сина Романа, щоб обняв княжий престіл. Це довело до війни між Мстиславом II. Ізяславичом і Андрієм Боголюбським та спровадило на Київ страшний погром. Сузdalські війська по здобутті Києва 8. марта 1169. р. знищили його по варварськи. В київському літописі є оповідання про цю трагічну подію в історії Київської Держави.

Сузdalський князь Андрій Юріевич, який з молодих літ ненавидів Україну, післав на Київ свого сина Мстислава і боярина Бориса Жидиславича з Суздалцями, Ростовцями і Владимирцями. Літописець розповідає, що князі, союзники Андрія Боголюбського — було їх одинадцять — зійшлися у Вишгороді на Дорогожичах під монастирем св. Кирила. Другої неділі Великого Посту обступили Київ з усіх сторін. Князь Мстислав Ізяславич зачинився в Києві і прийшло до великої битви. Мстислав знемогав в городі, а Берендичі і Торки зраджували його. Простояли три дні під городом і дружини всіх князів зійшлися верховицею та почали ззаду обстрілювати Мстислава. Дружина говорила Мстиславові: «Чого стойш княже! Ідь з города, бо нам їх не перемогти!» Мстислав Ізяславич пішов з Києва на Василів і догонила його Бастієва дружина і стала стріляти йому в плечі та забрала багато дружинників навколо нього... За Унавою

Москалі руйнують Київ

зійшовся Мстислав з братом Ярославом і пішли до Володимира Волинського. Київ був взятий 8. марта, в середу другого тижня Великого Посту. І грабували два дні весь город: Поділ і Гору і монастирі і Софійський Собор і Десятинну Церкву Пресв. Богородиці. Не було помилування ні кому, ні звідки. Церкви горіли, християн убивали, інших вязали, жінок вели в полон і силоміць розлучували від мужів. Діти ридали, дивлячись на своїх матерей. Взяли багато майна, ограбили Церкви з ікон, книг і риз та позабирали усі дзвони. Запалили й Печерський Монастир, однак Бог молитвами Пресв. Богородиці захоронив його від знищення. І був в Києві великий стогін і туга і сум певтішний і сліози безнастайні» — каже літописець.

Історик Грушевський стверджує, що літописне оповідання про погром Києва в 1169. р. написане дуже здержано і не можна знати, чи це писав Киянин, який старався не розятрювати болючої рани, завданої релігійній, культурній і династичній єдності Київської Держави, чи автором цього оповідання був Суздалець, що не міг не осуджувати такої немилосердної розправи із старою столицею, з шанованими святынями і монастирями та з невинною християнською людністю.

*

* * *

Оповідання про події, звязані з князюванням Мстислава II. Ізяславича, мабуть складали одну довшу повість, яку пізніше різні літописьці-редактори київського літопису попереривали новими додатками і записками.

По здобутті Києва князь Андрій Сузdal'ський не засів на київському велиkokняжому престолі, тільки посадив як намісника свого брата Гліба.

Князеві Мстиславові Ізяславичеві пощастилося ще раз зайняти Київ, однак він потім зневірився в дальшій боротьбі і повернув до Володимира Волинського, де небавом помер в 1170. р.

7. Вивезення й історія Вишгородської чудотворної Ікони Пресв. Богородиці

В київському пригороді Вишгороді, в монастирській церкві була велика святість княжої України — прегарний образ Пресв. Богородиці, привезений з Царгороду і прославлений чудами. Ту Богородичну Ікону мав намалювати св. Євангелист Лука, як голосило Передання.

Тло цеї чудотворної ікони було позолочене і на ньому виділявся темний вишнево-червоний плащ з жовто-бронзовою обвідкою. Під цим покриттям видніла блакитна хустка. Обличчя Божої Матері повне духовості і надприродності. Перевага очей над

устами; ті уста неземсько малі, повні болю і співчуття, а очі великі — не як вираз одної душі, а як розкриття повік над таємницею всебуття, — каже Михайло Гоцій в статті «Вишгородська ікона Богоматері».

Із старого золотого тла ікони збереглися до сьогодні тільки деякі горішні частини. По відчищенні образа показався ненарушений первісний оригінальний малюнок облич Пресв. Богородиці і Ісуса Христа.

* * *

Коли суздальський князь Юрій Довгорукий заvodidiv Kievom, viddav svomu sinovi Andreievі Viшгород, bo bажав його mati blizьko sebe, jaк svogo naslidnika na velikoknjažjому prestolі. Od-nak Andreievі ne spodobaloся kijivs'ke kniazivstvo, bo tut ne buло spokoju cherez beznastanнi knižki usobiци i častі naiždi Polovciw. Takож kniazevi Andreievі ne priпala do vподоби vdaча ukraїns'kого narodu, що любив svobodu i nезалежnість. Kняzь Andreij Jur'evich pokinuv Viшгород bez bat'kivs'koї zгоди ta viixav v Suzdal'zhinu z chudotворною iконою Presv. Bogorodiči. Pered vidiždom kняzь Andreij pidmoviv viшгородсьkого svящenika Mikolu i diacona Nestora ta zabrav potayki vnochі

з монастирської Церкви чудотворний образ Пресвятої Богородиці.

Літописець оповідає, що в дорозі Богородична ікона творила чуда — уздоровляла недужих. Князь Андрій задумав піднести город Владімір над Клязмою вище старших городів Суздаля і Ростова, тому не хотів примістити цього чудотворного образа ні в Суздалі, ні в Ростові.

Десять верстов від Владіміра сталося чудо. Коні, що везли вишгородську ікону, нараз станули. Тоді запрягли інших сильніших, однак і ті не могли воза рушити з місця. Князь Андрій задержався і заснув у шатрі. В сні зявилася йому Божа Матір з грамотою в руці і приказала поставити образ в Церкві у Владімірі і побудувати камінну Церкву в честь Різдва Пресв. Богородиці на місці чудесного видіння. Князь Андрій заложив село на місці чудесної зяви Пресв. Богородиці і назвав його Боголюбовим. Тому князь Андрій Юріевич одержав прізвище Боголюбський.

В новозбудованій камінній церкві князь Андрій поставив чудотворний Богородичний образ в золотих рамках і прикрасив його жемчугами, дорогоцінним камінням і сріблом. Коли князь Андрій Боголюбський переніс свою столицю з Суздаля до Владіміра над Клязмою, побудував там величаву камінну церкву Успення Пресв. Богородиці і примістив в ній Вишгородську чудотворну Ікону.

* * *

Вишгородський образ Пресв. Богородиці дуже потерпів продовж своєї довговікової історії. Цілування образа та оббивання його металевими окуттями й іншими прикрасами причинилося до знищення деяких його частин.

Під загрозою наїзду Тамерляна в 1395 р. перевезено чудотворну Вишгородську ікону Божої Матері з Владимира над Клязмою до Москви і тут в Успенському Соборі мала вона приміщення продовж довгих століть.

В часі зриву українського народу при кінці 1918. р. перевезено Вишгородську Богородичну ікону до музею в Києві. Тоді Вишгородський образ Божої Матери, що є одним з найцінніших останків візантійського малярства, позбувся металевих окуть і засяяв первісною красою. Загадкова краса обличчя Вишгородської Богородиці не втратила нічого із своєї величності, що її мала в часі свого приміщення у Вишгородській церкві на княжій Україні.

8. Князь Мстислав Ростиславич Друга війна київських князів з Андріем Сузdal'ським

Київський літопис XII. ст. обширно і цікаво розповідає про другу війну київських князів з по-

громником Києва, Андрієм Боголюбським. В цій війні в 1173. р. найвизначнішою постаттю виступає князь Мстислав Ростиславич, найкращий представник українського лицарства і найбільш популярний між дружиною і чорними Клобуками, князь-проповідник неустанної боротьби з степовим поганством, цеї провідної ідеї українського лицарства.

Літописець каже, що князь Мстислав Ростиславич «був кріпкий у війні і все поривався вмерти за рідну землю і за християн». Він нераз говорив своїй дружині: «„Братя не вагайтесь визволити християн, яких полонять поганці. Коли умремо тепер за християн, очистимося з своїх гріхів і Бог нагородить нас, як мучеників за нашу пролиту кров та дасть нам свою милість”». Він піддавав відвагу своїм воякам і з усього серця боровся за свою Батьківщину. Не було на Русі-Україні такої землі, яка б його не хотіла і не любила, бо він завжди поривався до великих діл»... Історик Грушевський каже, що та коротка повість про Мстислава Ростиславича не має нічого собі рівного в нашім старім письменстві, як ідеологія українського лицарства. Тут висловлена горячо ідея посвячення вітчизні, страждання для неї і смерти за неї, як найвищої ціли життя та запалу до великих лицарських діл, як найкращого змісту, який може людина вложити в своє життя.

Оповідання про другу війну княжої України з сузdalським князем Андрієм Боголюбським — це одна з найкращих пам'яток нашої дружинної літератури, це найбільш темпераментно, рішучо і отверто написаний твір, свого роду останнє слово київських дружинників перед новим московським абсолютизмом, що підіймався на півночі і грозив загладою української державності і українському лицарству, — читаемо в «Історії української літератури» Грушевського Михайла.

* * *

По смерти князя Гліба Юрієвича Ростиславичі покликали на київський престіл свого стрия, Володимира Мстиславича, який небавом помер і в липні 1171 р. київським князем став Роман Ростиславич за згодою Андрія Боголюбського. В наступному році Ростиславичі втратили ласку сузdalського самовладника Андрія і мусіли покинути київське князівство. Якісь злобні люди оклеветали трьох київських бояр, що вони отруїли Андрієвого брата Гліба. Тому Андрій Боголюбський домагався, щоби Ростиславичі видали цих бояр. Однак Ростиславичі не хотіли вволити волі Андрія, бо вважали бояр невинними.

В Київському літописі читаемо, що «Ростиславичі дуже розжалилися, що Андрій позбавляє їх

київської землі і дає Київ братові Михайлові. Роман пішов до Смоленська, а Михалько з Торчеського (в полуночі Київщині) сам не пішов до Києва, тільки післав туди свого брата Всеволода і свого синівця, Ярополка Ростиславича. І Всеволод сидів в Києві п'ять тижнів... Ростиславичі нарадилися і покладаючись на Бога і на силу Чесного Хреста і на свою молитву до святої Богородиці, віхали до Києва в ночі.

...Братя дали Київ Рюрикові і князь Рюрик, Ростиславів син, війшов до Києва з великою славою і честю...

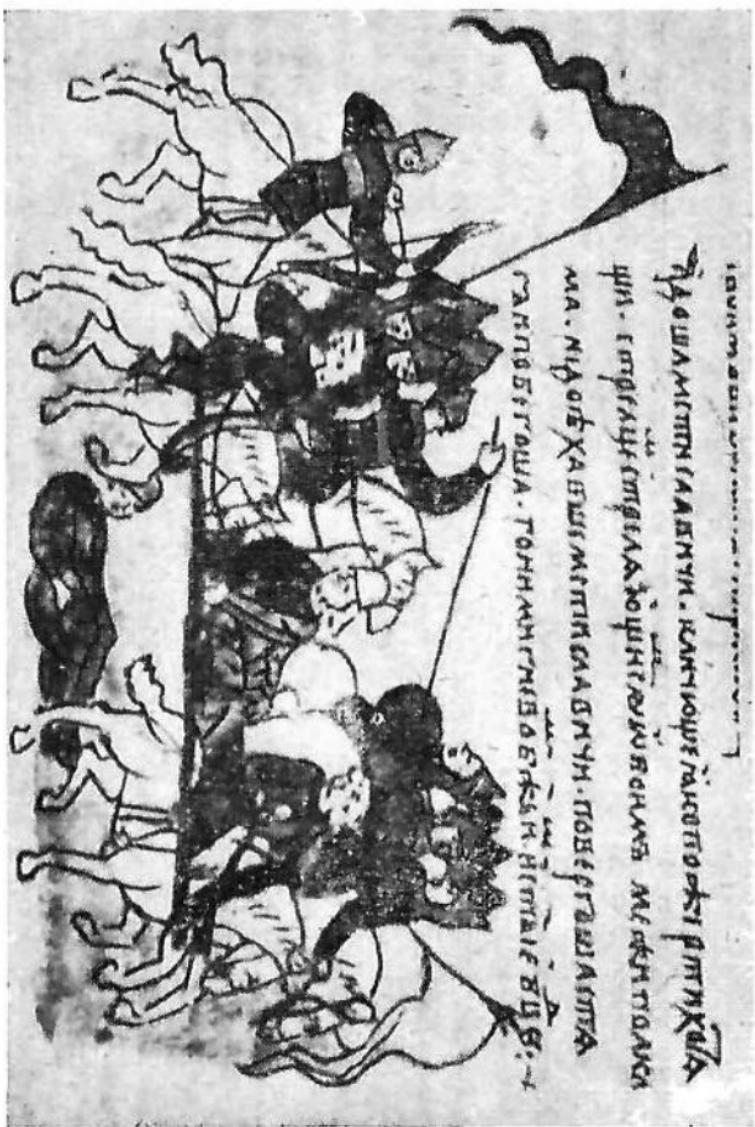
...Андрій розгнівався на Ростиславичів, що не вчинили його волі і післав до них мечника Михна, щоб їм сказав: «Не ходите в моїй волі, тому ти Рюриче іди до Смоленська до свого брата Романа, а ти Давиде йди до Берладі». Мстиславові скажи: «Ти накоїв все, тому не позволяю тобі бути в київській землі».

...«Ta Мстислав від молодості звик не боятися нікого, тільки однога Бога. Він звелів взяти Андрієвого посла і обстригти йому голову і бороду і так казав: «Іди до свого князя і скажи йому: «Коли ти з такими словами прислав посла — не як до князів, а наче до підручників і простих людей, то чини, що ти задумав, а Бог нехай нас розсудить.» Коли Андрій почув таке від Михна, змінився на лиці і

постановив воювати з Ростиславичами. Він зібрав своє військо — Ростовців, Сузdal'ців, Володимирців, Муромців, Рязанців і Новгородців та нарахував їх 50 тис. І піslav з ними свого сина Юрія і Бориса Жидиславича воеводою та наказав їм прогнати Рюрика і Давида з їх отчини, а Мстислава взяти і привести до себе... І війська перейшли Дніпро і віхали до Києва. А Ростиславичі пішли до своїх городів. Рюрик зачинився в Білгороді, Мстислав з Давидовим полком у Вишгороді, а Давид поїхав за помічю до Галича, до Ярослава. Святослав з братією і Михалько з братом Всеволодом зібрали військо і пішли до Вишгорода на Різдво Святої Владимиці нашої Богородиці і приснодівиці Марії. Було всіх князів більше двадцяти і найстаршим з усіх Святослав Всеволодич. Він вислав Всеволода Юріевича і Ігоря з молодшими братами до Вишгорода...»

«Коли Мстислав Ростиславич побачив, що прийшов неприятель, вирядив свої полки і виїхав на болоння. Вояки були жадні бою і почали стріляти. Коли Мстиславові стрільці замішались між неприятелів, Мстислав негайно кинувся до них і сказав своїй дружині: «Братя, зложім все на Божу милість і на поміч святих мучеників Бориса і Гліба». Стояли три полки неприятелів — Новгородці, — Ростовці і посеред них Всеволод Юрієвич з своїм полком. Мстислав вдарив на їх полки і його дру-

Із землі виїхав князь Михалко на пошах. Він Рад. Ігорюс.

Перевіз хорого князя Михалка на пошах. Він Рад. Ігорюс.

жинники потоптали середній полк. Інші неприятелі обступили їх, бо Мстислав віхав між них з малим числом дружинників. І так змішались обидві сторони. І було велике замішання, великий крик і дивні гуки. Можна було бачити, як ломились списи; гучала зброя і був великий порох та не можна було розглянути ні кінного, ні пішого. І так билися кріпко і розійшлися. Було багато ранених, а мертвих не багато».

«Потім прийшли всі війська і обступили весь город. І вибігали з города та билися кріпко. Багато було в Мстиславовій дружині поранених і вбитих вояків. І стояли під городом девять тижнів. Потім прийшов Ярослав луцький, що добивався старшинства (права на київське князівство). Він вийшов у зносини з Ростиславичами і умовився про Київ та відступив від Олеговичів. Коли про це довідалися Андрієві союзники, настрашилися і сказали: «Тепер вони певно злучаться з Галичанами і з чорними Клобуками». Їх полки стрівожилися і в великому замішанні кинулися досвіта переправитися через Дніпро та втопилося багато з них. Мстиславова дружина гонила неприятеля та взяла багато полонених. Літописець каже, що Мстислав з своєю дружиною утер багато поту в цій війні та виявив немало хоробрости.

* * *

Коли Новгородці прислали своїх мужів до Мстислава Ростиславича, щоб обняв княжий престіл в Новгороді Великому, він не хотів іти з київської землі і сказав їм: «Не можу іти з своєї отчизни і розійтися з своєю братією». Князь Мстислав пильно старався і з усього серця хотів страдати за свою вітчизну та заєдно поривався до великих діл, раздумаючи про це з своїми мужами та хотів сповнити свій обовязок перед вітчизною, — читаємо в Київському літописі. Він послухав своеї братії і своїх мужів та пішов з новгородськими боярами, однак він сказав, що ніколи не зможе забути рідної, київської землі».

Після воєнного походу на Чуд'я і приготування до війни з полоцьким князем Мстислав Ростиславич тяжко занедужав. Перед смертю він віддав свої діти під опіку своїм братам, зняв руки до неба та зітхнувши з глибини серця віддав свою душу в Божі руки, — каже літописець. Єпископ Ілля і усі ігумени з побожними піснями і пахучими кадилами поховали його тіло в тій гробниці, де лежав Володимир, син Великого князя Ярослава Володимировича. Плакали над ним усі Новгородці — багаті і бідні, бо він був милостивий і мав любов до усіх.

«Цей благовірний князь Мстислав зростом був середній, лицем гарний, прикрашений всіми до-

брими прикметами і був особливо пильний до милостині. Він обдаровував монастирі, потішав черців і ігumenів і з любовю приймав їх та брав у них благословення. Князь Мстислав щиро любив свою дружину — він не збирав собі золота і срібла, тільки давав своїй дружині та призначав за свою душу... По його смерті браття дуже сумували і плаکала по ньому уся українська земля, бо не могла забути його доброти. І Чорні Клобуки не можуть забути його приголублення», — читаємо в Київському літописі XII. ст.

9. Політика погромника Києва Андрія Боголюбського і його трагічна смерть

В Київському літописі XII. ст. є багато записок про князя Андрія Боголюбського, що ними якийсь літописець-прихильник суздальського князя доповнив оповідання про київські події. Крім цих записок є в Київському літописі три довші оповідання — написані з суздальського становища — про невдалу, руїнну війну Андрія Боголюбського з Новгородом, де князював Роман Мстиславич, який пізніше став галицьким князем, про загадкову історію ростовського єпископа Теодора і про трагічну смерть погромника Києва, князя Андрія.

* * *

Головною і постійною ціллю князя Андрія Бого-любського було понизити значення Києва і позба-вити його давного старшинства над іншими кня-жими городами, а також підчинити собі вільний і багатий Новгород. Сузdalський князь Андрій змагав до того, щоби його нова столиця, Владімір над Клязмою, обняв передове становище, як дав-ніше Київ, та старався, мати в Києві і в Новгороді таких князів, що будуть признавати його стар-шинство. Він задумав зробити з Владіміра над Клязмою політичний, релігійний і культурний осе-редок східної Європи.

Історик Костомарів каже, що за князування Ан-дрія Боголюбського починає вперше виявлятися яркими чертами самостійність суздалсько-ростов-ського князівства і тоді перший раз виступає мос-ковський народ на історичну арену. Андрій Бого-любський був першим московським князем, який своєю політикою дав почин верховодству Москви над Києвом та самовладству московського царства.

* * *

Після зруйнування Києва князь Андрій Бого-любський звернувся з проśбою до царгородського

патріярха, Луки Хризоверха, щоби утворив окрему митрополію у Владимірі над Клязмою і щоби висвятив на митрополита його любимця Теодора. Тоді Владимір ставби вище Суздаля і Ростова та набравби передового значення. Патріярх не згодився на таку важну зміну в церковній управі, тому не вдалось князеві Андрієві поставити свою столицю на ступінь митрополії.

Історик Томашівський каже, що із становища політичних інтересів княжої України треба пожалувати, що царгородський патріярх і київський митрополит — Грек не допустили до задуманого князем Андрієм Боголюбським відокремлення московської Церкви.

* * *

Любимець князя Андрія, Теодор, якого згірдливо називали Федорцем, поїхав до Царгороду і патріярх висвятив його на ростовського єпископа всупереч всякому праву та згодився на осідок єпіскопства у Владимірі над Клязмою. Єпископ Теодор згордів і не поїхав по благословення до київського митрополита, Константина II. (1167—1175). Цим поступком Єпископ Теодор нарушив давний порядок в київській митрополії. Тому духовенство ростовської епархії не хотіло його слухати.

Літописець розповідає, що єпископ Теодор приказав замкнути церкви і заборонив священикам відправляти богослуження та допускався варварських учинків — він мучив в жорстокий спосіб непослушних священиків, монахів і світських людей. Князь Андрій знав про ці злі діла єпископа Теодора, однак не спротивлявся такому нелюдяному поступуванню, бо сам був самовладиком. Щойно коли заворушення народу змоглися і могли мати небезпечні наслідки для князя Андрія, він звелів увязнити Єпископа Теодора і відіслати його до Київського Митрополита. Після візантійського права митрополичий Церковний Суд покарав жорстоко Єпископа Теодора — відрубали йому праву руку, відрізали язик і викололи очі.

Історик Церкви, Голубинський каже, що єпископ Теодор влав жертвою політичних амбіцій князя Андрія Боголюбського. Автор літописного оповідання зложив всю вину на єпископа Теодора і вибілив цю прикру, загадкову історію, про яку в київських церковних кругах розправляли дуже непочесно для суздальського князя Андрія Боголюбського.

* * *

Князь Андрій Боголюбський володів самовладно у свому ростово-суздальському князівстві. Він об-

Суздалський князь Андрій Боголюбський

тяжав нарід великими податками та самовільно вязнив і карав смертю, кого хотів. Князь Андрій жив постійно в селі Боголюбові і тут постигла його страшна смерть 29. червня 1175. р.

Літописець розповідає, що князь Андрій Боголюбський приказав увязнити брата свого улюбленого слуги, Якима Кучковича, який почав говорити до своїх приятелів: «Сегодня того увязнив, а завтра нас — справмося з тим князем». Зібралась рада заговірників — було 20 людей, а між ними Андреїв ключник Амбал, родом Ясин (Яси — народ кавказького племени) і Жид Ефрем Майзич. На раді рішили вбити князя Андрія вночі. Заговірники виломали двері Андрієвої спальні, кинулися на князя і ударяли його мечами і списами та думали, що його вбили. Однак князь Андрій ще жив і зібрав останні сили та сковався в сінях за стовпом. Вбивники почули стогнання князя, найшли його і добили та обнажене тіло викинули на город. Цілий тиждень лежало тіло князя Андрія не поховане.

Коли народ почув про насильну смерть князя Андрія, звернувся на його повірників. В Боголюбові люди розграбили цілий княжий двір, де князь Андрій нагромадив багато всякого добра та повбивали княжих повірників і княжу сторожу. Грабували і у Владимірі над Клязмою, однак священик Микулиця в ризах перейшов городом з чудотворним образом і заворушення втихло. Вість про вбивство князя Андрія скоро розійшлася по ростовосузданській землі. Всюди люди ворушилися, на-

падали на княжих посадників і живунів та грабили їхні domи і вбивали деяких, що народові дались дуже взнаки.

Щойно семого дня по смерті князя Андрія поховали його тіло у Владимірі над Клязмою в Богородичній Церкві, яку здигнено його заходами.

10. Князь Святослав II. Всеволодич (1176—1194) Боротьба з половецькими ордами

Чернігівський князь Святослав Всеволодич з Ольговичів, якого батько був київським князем,скористав з того, що Половці розгромили Ростиславичів під Ростовцем. Він зібрав військо, зайняв Київ і засів на велиокняжому престолі. Ростиславичі погодилися з Святославом і вимовили собі київські пригороди. Князь Святослав своєю непосидічою і честилюбивою вдачою був справжнім Олеговичем. Коли його переконували, що він повинен князювати на східному боці Дніпра, Святослав відповів: «Я не Угрин, і не Лях; ми є внуки одного діда.»

Князь Святослав II. Всеволодич володів сімнадцять літ в Києві та здобув собі послух і пошану між князями, а також чужі володарі шанували його. Византійський ціsarевич і наслідник пре-

стола Олексій оженився з внучкою князя Святослава. За князювання Святослава Всеволодича велика частина київських земель належала до князя Рюрика Ростиславича. Князі Святослав і Рюрик жили з собою в мирі і в союзі та поженили своїх дітей. Тоді запанував на княжій Україні розмірний спокій і наладнані відносини внутрі держави позволили українським князям виступити спільно проти половецьких орд.

* * *

Продовж цілого десятиліття (1183—1193) відбулося багато противоловецьких походів. Головним тереном боїв було Поросся в Київщині і Переяславщина. У воєнних походах княжі війська забирали в неволю багато Половців, а навіть їхніх ханів та визволяли християнських бранців. В боях з Половцями прославилися українські князі: Святослав Всеволодич, Рюрик Мстиславич, Володимир Глібович і Ігор Святославич, якого оспівав поет в прегарному творі: «Слово о полку Ігоревім». Перший похід в степи проти Половців відбув Ігор Святославич з кількома князами в 1183. р.

Половецький хан, Кончак, син Отрока, що його князь Володимир Мономах прогнав за Кавказ, привів половецьку орду на Україну в 1184. р. Цей

«окаянний, безбожний і треклятий» хан, як його називає літописець, грозив, що попалить і пограбує усі українські міста. Він мав у своєму війську якогось «бесурмена», який умів стріляти «живим огнем». Літописець розповідає, що хан Кончак користувався в боях сильними знаряддями — величими луками-таранами, які вимагали 50 людей, щоб їх натягнути і стріляти. Князі Святослав і Рюрик вибралися в похід проти Половців. Молодші князі пішли в степи попереду. Вони довідалися, що Половці задержалися над річкою Хоролом під самим валом, який обороняв українські землі від половецьких орд. Княжі війська виступили до бою, побили Половців і захопили багато полонених. На приказ князів 6 тисяч чорних Клобуків пігнали за Половцями.

В липні цього самого року українські князі пішли походом проти Половців на Низ і за рікою Орелею розгромили Половців. Половецький хан Кабяк попав в неволю. Героем цього противоловецького походу був князь Святослав Всеволодич, про якого читаемо в «Слові о полку Ігоревім», що він «своїми сильними полками притоптав холми і яруги, скalamутив ріки і озера, поганого Кабяка, наче буря, вихопив з поміж залізних половецьких полків... Німці і Венеціянці, Греки і Моравяни виспівують славу Святославові»...

Рускі князі виїхали до Канева на заміж Святослава Всеволодича
Київського. Міл. Рад. Літопис.

* * *

Літописець розповідає, що князь Святослав Все-володич задумав в 1193. р. скласти мир з половецькими ханами. Він і Рюрик прибули до Канева і піslали послів до ханів, однак приїхали тільки західні «Луксмарські» хани. Східні хани розтаборилися по другому боці Дніпра напроти Канева і запрошували князів до себе. Князі відповіли, що ні за дідів, ні за батьків не було звичаю, щоби українські князі їздили до Половців миритися. Тому не прийшло до замирення.

В Київському літописі читаемо, що в літі 1194. р. скликав Святослав своїх братів: Ярослава, Ігоря і Всеолода і почав з ними радитися, бо була у них суперечка за волости з рязанськими князями. Вони післали до Суздалю до Всеолода і просили його згоди на похід на Рязань. Всеолод їх волі не ввлив, тому повернув Святослав з Каравчева (в землі Вятичів, що була його уділом). Їхав літом на санях, бо нездужав на ногу, а Десною човнами. Святослав прибув до Києва і поїхав до Вишгорода поклонитися св. мученикам. Війшов до Церкви із слізами цілував світлий гріб, а потім пішов до батьківського гробівця. Однак священик відійшов з ключем і Святослав не діждавшися, поїхав невдоволений, що не поклонився гробові. В суботу

Мирні віжі столярчи, и різьбачі після єкашні. палод

Символічне представлення заключення миру. Мін. Рад. Літопис.
Мир з Половицями.

поїхав Святослав до Церкви в монастирі св. Кирила (батьківської фундації) і приносив свою останню службу, а в неділю на празник св. Бориса і Гліба не міг вже поїхати з Нового Двора і тут празнував. Другого дня, в понеділок, прийшла вість від сватів, що йшли брати Святославову внуку Евфимію Глібівну, за царевича і Святослав післав їм назустріч київських мужів. Сили його все більше слабли і він сказав до своєї княгині: «Коли буде святих Макавеїв». Вона відповіла в понеділок. Князь відповів: «Я вже не діжду того». Батько його Всеволод помер в день св. Макавеїв. Перед смертю Святослав велів себе постригти в черці і піslав по свата Рюрика. І помер дня 25. липня князь Святослав мудрий, що сповняв Божі заповіді, дбав про чистоту, любив чорноризький і ерейський чин та був милосердний для убогих. І поховали його в церкві св. Кирила, в батьківському монастирі», каже літописець.

11. Похід князя Ігоря Святославича на Половців

В Київському літописі міститься просторе оповідання про похід князя Ігоря з Новгороду Сіверського на Половців. Це оповідання написав якийсь учасник походу, бо подав багато подробиць і назвиска князів і ханів, що брали участь в боях.

помагають і більші якимусівко

Заборола. Мін. Рад. Літогр. Князь Володимир Глібович бегає в часі високу з Полоцьми. Переяславці товпяться на заборолах.

Літописець розповідає, що 23. квітня 1185. р. князь Ігор Святославич з сіверською дружиною вибрався в похід проти Половців. В Путівлі прилучився до нього син Володимир, а також прибув князь Святослав Олегович з Рильська. Чернігівський князь Ярослав Всеолодич, прислав боярина Омстіна Олексовича з Ковуями (це було степове племя, яке оселилося в південних околицях чернігівського князівства). Коли княжі війська наблизилися до Дона, настало соняшне затъмнення. Дружинники казали: «Це не добро таке знамено». Вони відраджували князеві Ігореві йти походом далі в половецькі степи. Однак Ігор не послухав і переправився з військом через Донець. Над Осколом Ігор ждав два дні на брата Всеолода, трубчівського князя, який прямував іншим шляхом з Курська.

Перший бій з Половцями відбувся над річкою Сюурліем. Княжі війська розгромили Половців, зайняли половецькі становища і захопили багато полонених. Князь Ігор хотів піти з військом в дальший похід, однак Святослав Олегович заявив, що його коні втомлені, бо далеко гонився за Половцями. Тому князі переночували, веселилися і хвалилися подібно, кажучи: «Наши братя не важилися піти в половецьку землю. А ми побили ворогів на їх власній землі. Тепер підемо на них за Дон та знищимо їх до останку і придбаємо собі славу».

ПІША · НІПОБІ ОКІЛНІГІСІШЕ ПОЛДУИ · НІБІШІЛДІСІНДА ·
НІМОСКІСІПІА ПАЛОДІУША НІКІНДІМІНІ · НІПОІАША
НІДІСКАХ · ПРИ АН · ВІСЛАЩЕСА ·

ІКОЧІФІБРАПІА НАША КОДІЛН · ГАСПІСЛАДІВІЛІСІСІКІ

Військо Ігоря Святославича здобуває половецькі воли.
Мініатура Радив. Літопису.

На другий день в суботу досвіта половецькі хани почали наступати з усіх боків: Кончак і Кза Бурнович і Токсобич і Колобич і Етебич і Тертробич. Розпочався завзятий бій над рікою Каялою. Битва тривала цілий день і ніч. В неділю рано Ковуї почали втікати. Ігор, хоч ранений в ліву руку, бився на коні і намагався завернути Ковуїв. Він здійняв шолом, щоб його пізнали, однак годі було їх спинити. Битва закінчилася погромом княжих військ. Всі князі дісталися в полон. З усього війська тільки 15 вояків вернулося домів.

Коли великий князь, Святослав Всеvolodич дозвідався про нещасну битву над Каялою, заплакав і нарікав, що молоді князі відчинили Половцям браму в українську землю. І дійсно половецькі орди кинулися на Сулу, спустошили всю околицю і здобули місто Римів (Ромни). Кого не вбили, того забрали в неволю і тільки вирятувалися ті, що встигли втечі в ліси. Кончак обліг Переяслав, а Кза знищив і спалив Путивль.

Тимчасом князь Ігор проживав в половецькій неволі. Його сторожа складалася з двадцяти Половців, однак поводилися з ним людяно, шанували його і позволяли відвувати лови з соколом. Половці дозволили Ігореві покликати священика з України, який відправляв для нього Службу Божу. Знайшовся Половчанин, Лавор, який порадив князеві Ігореві втікати з полону. Спершу Ігор не до-

віряв Лаворові, однак син тисяцького і конюх, що були разом з ним в полоні, намовили князя до втечі. Половецька сторожа вечером напилася кумису (кобиляче молоко) та забавлялася. Конюх повідомив князя Ігоря, що Лавор чекає з конем. Помолившись Богові, Ігор нишком вийшов з намету, перебрив річку Тар, сів на коня і разом з Лавором помчав на Україну. Коли коні поздихали, вони мусіли пішки йти через степи. Щойно по однадцяти днях вони дійшли до Донця. Відти князь Ігор вибрався до Новгороду Сіверського, а потім відвідав князя Ярослава в Чернігові і поїхав до Києва, до великого князя, Святослава Всеволодича.

* * *

На основі літописного оповідання про похід Ігоря на Половців поет зложив прегарну поему «Слово о полку Ігоревім», яка є найкращим твором староукраїнського письменства, що переховався з нашої княжої давнини.

12. Князь Рюрик Ростиславич

В Київському літописі читаемо, що по смерті великого князя Святослава II. Всеволодича «князь

Рюрик поїхав до Києва і вийшов йому на зустріч з хрестами митрополит і всі ігумени, і Кияни всі від малого до великого, з великою радістю. Рюрик вийшов до св. Софії поклонився Святому Спасові і Святій Богородиці та сів на престолі свого діда і свого отця з великою славою і честю. І зраділа вся українська земля з Рюрикового князювання: Кияни, християни і погани, бо він всіх приймав до себе з любовю і не відігнав нікого».

Тоді князював у Владимірі над Клязмою молодший брат Андрія Боголюбського, Всеволод III. За його часів Північна Русь знову мала перевагу над княжою Україною і київський князь, Рюрик мусів уважати Всеволода старшим князем. Літописець розповідає, що Рюрик засватав свого сина Ростислава з дочкою суздальського князя, Всеволода, Верхуславою. Всеволод вислав дочку з боярами на Україну з багатим віном в золоті і сріблі. Білгородський єпископ Максим, звінчав наречених в Церкві св. Апостолів в Білгороді. Дуже гучне було весілля, на яке зіхалося до двадцяти князів.

Відважний князь, Ростислав, відбув в зимі 1193. р. вдачний похід на Половців з трепільським князем Мстиславом Мстиславичом і з Чорними Клобуками. Княжі війська вернули з цього походу з багатою добиччю.

В літописі є коротка записка, що в квітні 1195. р. помер Всеволод, син Мстислава, прийнявши монаший чин. Відпровадили його до гробу володимирський єпископ, усі ігумені і священики й поховали в Церкві св. Богородиці.

Роман Мстиславич, який князював у Володимири Волинському, був зятем великого київського князя, Рюрика Ростиславича і при допомозі енергійного Романа наміряв князь Рюрик позбутися залежності від суздальського князя Всеволода. Рюрик передав землі над рікою Россю з містами Торецьким, Треполем, Корсунем, Богуславлем і Каневом своєму зятеві Романові. Це не сподобалося суздальському князеві і він заявив Рюрикові, що пічне з ним війну, коли йому не дасть городів над рікою Россю. Князь Рюрик хотів додержати присяги, що не відбере цих городів у Романа для нікого, однаке Всеволод дуже домагався Романової волости. Щоб не прийшло до війни, Рюрик звернувся до митрополита Никифора, щоб звільнити його від присяги. В літописі читаемо, що митрополит сказав: «Ми поставлені, княже, Богом в київській землі, щоби здержувати вас перед розливом крові. Тепер маєла б пролитись християнська кров в українській землі, тому я здіймаю з тебе хрестне цілування» (звільняю тебе від присяги). Рюрик дав Всеволодові п'ять городів. Вони погодилися і скріпили угоду чесним хрестом. А Всеволод дав город Торецький

свому зятеві Ростиславові, а до інших городів пі-
слав своїх посадників.

Кінцеві записи Київського літопису подають цінні відомості про церковне будівництво за князування Рюрика Ростиславича. В 1197. р. митрополит Никифор і юріївський єпископ Адріян довершили в Білгороді посвячення камяної Церкви св. Апостолів Петра і Павла, збудованої князем Рюриком. Літописець каже, що Церква визначалася «висотою, величиною і красою». Потім в літописі є коротка записка про посвячення Церкви, яку князь Рюрик здвигнув в Києві на княжому «Новому Дворі».

Київський літопис XII. століття кінчиться ширшим оповіданням про збудування мурованої стіни в монастирській видобицькій Церкві і похвалою князеві Рюикові. Дніпрові хвилі заедно підмивали беріг, на якому стояла монастирська Михайлівська Церква і загрожувало її руïною, тому князь Рюрик збудував охоронний мур. Про цю будову, що була важкою подією в житті видобицького монастиря, читаємо в Київському літописі ще: «Бог натхнув добролюбне серце великого князя Рюрика доброю гадкою і він з радістю по-

спішився збудувати камяну стіну під Церквою св. Михаїла на Видобичі над Дніпром. Від боголюбивого князя Всеvoloda, який збудував цю Церкву, минули чотири роди, однак ніодин не наслідував його любови до цього монастиря. Князь Рюрик був по ньому п'ятим київським князем. Він мав ласкавість до всіх, давав поміч потребуючим, мав милість до монастирів і Церков та ненаситну охоту до будування, та хотів потрудитися для монастиря св. Михайла. Князь Рюрик знайшов відповідного майстра (архітектора) Милоніга, що мав хресне ім'я Петро, і зробив його наглядачом і будівничим цеї стіни. Він закінчив цю камяну стіну 24. вересня 1199. р. Цього дня приїхав до монастиря великий князь Рюрик з христолюбивою княгинею і синами Ростиславом і Володимиром, з дочкою Переяславою і жінкою Ростислава. Поставив кутю в Церкві св. Михайла і приніс молитву, щоби були приняті його труди. І вчинив великий пир і погостив усіх ігуменів і людей церковного чину та обдарував усіх. Ігumen Мойсей і вся братия голосно славили Господа Бога, святого Михаїла і великого князя Рюрика».

Кінцеве слово — похвала князеві Рюрикові, написана тим самим видобицьким монахом, якому завдячуємо зредагування Київського літопису XII. ст., є дуже цікавим взірцем тодішньої красномовності. Автором похвали князеві Рюрикові був мо-

лодий, очитаний в книгах і без сумніву талановитий монах видобицького монастиря, — каже історик Грушевський.

* * *

Київський літопис, монументальний твір XII. ст., це наш літературний архів XII. століття, так як Сильвестрова літописна збірка є таким архівом XI. століття. Київський літопис XII. ст. є дуже цінний своїм різнородним змістом.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський Михайло: «Історія української літератури», том III, Київ—Львів, 1923.
2. Томашівський Стефан: «Вступ до історії Церкви на Україні», Жовква, 1932.
3. Томашівський Степан: «Українська історія», ч. I, Львів, 1919.
4. Костомарів Микола: «Історія України в життєписах», Львів, 1918.
5. Голубець Микола: «Велика історія України».
6. Іловайський Д.: «Княжий період України-Русі», том I, Тернопіль, 1886.
7. Возняк Михайло: «Історія української літератури», том I, Львів, 1920.
8. Коструба Теофіль: «Про українські літописи», Львів, 1936.
9. Лепкий Богдан: «Начерк історії української літератури», ч. I, Львів—Ляйпциг.
10. «Історія української культури», Львів, 1937.

„Слово о полку Ігоревім“

(Лицарська поема XII. століття)

В С Т У П Н Е С Л О В О

Геніяльний поет в лицарській поемі «Слово о полку Ігоревім» зобразив життя в українській княжій державі, усі прикмети і пориви українського народу, які повторяються від найдавніших часів аж до нинішнього дня. Тому «Слово» має й для наших часів велике виховне значення.

Невідомий творець «Слова» про похід Ігоря дав нам чудову поему, яка будить у нас гордощі, що за давніх часів княжої держави повстала та перлина старо-українського письменства.

Складаю гарячу подяку Ексцеленції Архиєпископові Кир Іванові Бучкові за видання VII. випуска «Сторінок».

Розвідку про «Слово о полку Ігоревім» присвячую пам'яті пок. акад. Філярета Колесси, професора української літератури в самбірській гімназії в рр. 1902—1906.

Автор.

Хшаново М. Елку, в квітні 1958.

1. Українська народня пісня і дружинна поезія

Найвизначніший дослідник української народної пісні і музики, акад. Філярет Колесса, пише в «Українській Загальній Енциклопедії», що українська народна поезія стала джерелом нашого літературного й національного відродження. Українські народні пісні подають недосяжні зразки чистої народної мови і поетичного вислову та розбуджують любов до рідного народу, який через пітьму неволі і утисків переніс у своїх піснях до наших часів чистий ідеал волі і справедливості.

В старо-українських піснях переховались загальні черти народного, княжого, дружинного і боярського побуту та збереглися давно минулі події і імена історичних осіб від віщого Олега і хороброго Романа аж до наших часів. З цих пісень до нині віє на нас чудовим подихом давніх часів, їх почуттям слави, сили й багатства, съевом їх оружжа, блеском дорогих уборів, завзяттям лицарського духа, — каже письменник Богдан Лепкий. Хто хоче пізнати нашу княжку минувшину, той мусить

попри літописі вчутись в чудові останки нашої давної поезії, перед якими треба поклонитися, бо така в них живість, пластика (яскравість форм) і сила слова. Які гарні мусіли бути українські народні пісні давно, коли ще нині чарують нас своєю незбагнутою принадою. Не багато можна знайти творів в світовій народній поезії, що могли б рівнатись з українськими.

Історики, Володимир Антонович і Михайло Драгоманів, видали книжку п. з. «Історичні пісні українського народу», в якій ті народні пісні, що в них можна видіти сліди героїчного княжого епоса (поетичного твору, в якому славляться героїчні подвиги княжої доби), заохочили їх науковими поясненнями і доказали, що українська старовинна народна пісня свідчить про високий розвиток тодішньої поезії.

З християнською вірою прийшло на Україну письменство й запанував новий християнський світогляд. Однак те, що в українській усній словесності було гарного, овіянного поезією і освяченого тухою, лишилось. На народній словесній основі виростають прегарні твори старо-українського письменства. Коли розглянемо твори нашої старо-

винної літератури (літописі, апокріфи-перекази, поучення), стрічаемось на кожному кроці з дорогоцінними останками народної поезії. Численні вислови, мовні звороти й порівнання, які ще сьогодні вражают нас своєю влучністю і красою, є живцем взяті з нашого давнього поетичного скарбу.

В староукраїнських літописах є багато народних переказів і пісеннного матеріялу, де згадується про віщого князя Олега, про княгиню Ольгу, про князів Святослава, Володимира і Ярослава, про боротьбу князя Мстислава з Редедею та про хороброго князя Романа. Пісні київського циклю так звані билини, збереглися на півночі. Чимало старовинної поезії гомонить в українських обрядових піснях — в колядках, щедрівках, гайлках і весільніх піснях, які згадують про морські походи, про облогу міст, про князів, дружинників і бояр.

* * *

На княжій Україні витворився окремий стан поетів-співаків, які в своїх піснях прославляли подвиги лицарів-дружинників і князів. Передання давніх часів донесло до нас прізвища двох стародавніх співців-поетів, Митуси і Бояна.

В галицько-волинському літописі є згадка про співака-поета, Митусу, який з гордості не хотів

служити галицькому князеві, Данилові. Письменник Микола Костомарів, в поемі п. з. «Співець Митуса» має нам цього старовинного поета, який в своїх піснях картав князів за незгоду-міжусобиці й розкривав нелад в сучасному громадському житті:

... «Кріпший за всіх в Перемишлі співець славутний Митуса.

Шаблі не носить співець і грудей щитом не вкриє, —

Піснями сипле на князя, гострими ніби стрілами,
Піснями люд стурбував і хіть до війни підливае.

... Мирного людям життя не пророчить, —

... усобиці й смути та пісня виводить ...»

*

* * *

Автор лицарської поеми: «Слово про похід Ігоря» змалював славного поета, Бояна, «оловія старих часів», який своїм співом в супроводі музичного інструменту очарував усіх. Його спів захоплював душу слухача немов спів лебедів, а струни під його руками самі голосили славу князям. Боян відзначався буйною уявою. Коли він хотів співати комусь пісню, носився думками «оловейком по дереві, сірим вовком по землі, сизим орлом під хма-

рами». Він співав головно про давні часи — про старого князя Ярослава й його хороброго брата Мстислава, який прославився боротьбою з Редедею, та про князя Романа Святославича.

Поет прегарно схарактеризував поезію і музичний супровід співця Бояна ось так:

«Боян майстер був до пісні.
Боян знов на пісню чари.
Прийде гадка, а він гадку
Орлом пустить аж під хмари.
Прийде друга, він другу
пустить вовком по долині.
Гадка третя скаче в нього
соловейком на калині.
Він згадає давні годи,
свари давної години,
і соколів десять пустить
в луг на стадо лебедине.
А що сокіл до лебеді
вже й вона співає славу
то старому Ярославу,
то хороброму Мстиславу, —
тому, що в очах Касогів
заколов Редедю-хана.
Інша лебідь заспіває —
славить красного Романа.
Не соколів на лебеді

Боян, братя слав з-під неба:
віщі пальці клав на струни —
грайте струни, кому треба!»

(Переклад Василя Щурата)

Українська народна пісня і Боянова поезія мали великий вплив на поетичну творчість невідомого автора: «Слова про похід Ігоря», що є справжньою перлиною старо-українського письменства.

2. Зміст «Слова о полку Ігоревім» і вийнятки перекладів поеми

Геніяльний поет оспівав в прегарному віршованому творі похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, на Половців разом зі своїм братом, Всеволодом, курським князем, з сином Володимиром, князем Путивля і з братаничем, Святославом Ольговичем, рильським князем. Ті чотири князі позавидували слави великому князеві київському Святославові III, який в минулому році розбив Половців над річкою Ореллю. Вони без його згоди і відома у Великодний вівторок 1185 р. пішли походом на Половців. Після триденної битви над річкою Каялою Половці розгромили українські війська. Половецька орда вдерлась на українські землі і свій наїзд значила кров'ю і пожеж'ю.

Автор «Слова про похід Ігоря» в ряді коротких поетичних образів прегарно змалював триденні бої і погром княжих військ над Каялою, неволю князя Ігоря, сон і промову великого князя Святослава, тугу і плач Ігоревої дружини Ярослави та щасливу втечу Ігоря з неволі.

*

*

Автор «Слова» зачинає поему заспівом, в якому порівнює свою творчість з творчістю старовинного поета, Бояна, і заповідає, що буде співати інакше, ніж Боян. Однак при згадці про давні часи і про давніх князів, поет згадує також те, що колись Боян оспіував про них в своїх піснях.

В поемі князь Ігор являється перед нами в хвилині, коли проводить військом в поході на Полоцьків. Автор «Слова» описує воєнний похід і словіщі знаки, якими природа остерігала князя Ігоря. Він подивився на сонце і побачив, що воно гасне і сонічна затъма вкрила його військо. Однак князь Ігор не злякався цих словіщих знаків.

«То було — на світле сонце
подивився Ігор власнс,
подивився і побачив,
що воно над військом гасне.
Й мовив Ігор до дружини:
«Браття» — каже — «і дружино!

Лучше ж датись порубати,
ніж в неволю на годину!
Всядемо на борзі коні,
а на синій Дон поглянем!»

(Переклад В. Щурата)

*
* *

Князь Ігор здержує похід в Путивлі і дожидає свого брата, Буй-Тур Всеволода. При стрічі князь Всеволод так промовляє до брата Ігоря:

«Ігорю, єдиний брате,
світе світлий мій, — ми оба
Святославові синове!
Сідлай, брате свої коні,
бо у мене все готове.
Коні сідлані ще в Курську.
А Куряни славні в мене:
все під трубами сповите,
під шеломами пещене
Й годоване конець копя...
... Скачутъ сірими вовками
в чистім полі без обави,
щоб собі добути чести,
а князеві свому слави».

Відтак злучені війська виступають в дальший похід. Однак лихі явища природи являються в дозорі, немов на осторогу, щоб вертати домів. Сонце вкрилося темоювою, ніч застогнала грозою і пробудилися птиці, свиснув звір і верху дерева закричав зловіщий Див, темний дух нещастя, щоб переслати Половцям вістку, що йде українське військо.

*

* * *

В пятницю рано збулася перша битва. Українські війська розбили Половців, що поет оспівує цими словами:

«А в пятницю рано в ранці
час кривавої розправи.
Потоптали всіх поганців,
стрілами пішли по полю,
красних бранок Половчанок
занімаючи в неволю.
Брали золото, поволоки,
дорогії оксаміти.
Опанчами, кожухами,
почали мости мостити, —
по болоті опанчами,
по грязюці кожухами,
всяким крамом половецьким,
половецькими міхами.»

(Переклад В. Щурата)

Зловіщі знаки на небі перед Георгівською дружиною

Та не довго хоробрі князі Святославичі тішились своєю побідою, бо на другий день над раном вітри почали віяти стрілами на Ігореву дружину, на хоробрі княжі полки, ріки котили каламутні філі, курява покрила поля. Псловці йшли з усіх сторін від Дону і від моря та обступили українські полки.

Поет прославляє хороброго князя, Буй-Тура Все-волода, ось так:

«Гей, Яр-Туре Все-володе!
Перший бешся без утоми!
Стріли сіеш, а мечами
раз-у-раз гремиш в шеломи.
Куди ти поскочиш туром,
де шелом твій златом блисне,
там і голова погана
з половецьких пліч повисне».

(Переклав В. Щурата)

Автор «Слова» прочуває поразку Ігоревого війська й бачить причину цього нещастя, яке має власті на українську землю, в княжих міжусобицях-колотнечах, що вкорочували життя людям. «Тоді мало де ратаї погейкували у полі. За те часто круки грали, трӯпом ділячись живо, а галки свій говір знали в перелеті на поживу».

Поет описує лютий бій над Каялою короткими, різкими словами. Він не наводить подробиць, тільки передає загальні враження, якби справді долітав до нашого вуха гоміндалекої, страшної битви. Письменник Лепкий каже, що образ битви над Каялою — це справжній поетичний архітвір. Треба дивуватись, як автор поеми потрапив в такому малому образі помістити так багато змісту.

Подаю староукраїнський текст «Битви на Каялі» і її мистецький переклад Тараса Шевченка, такий близький до перетвору, що тут Шевченка мабуть ніхто з наших письменників не зміг перевищити, як каже Василь Верниволя.

Текст «Битви на Каялі»:

С зарания до вечера,
с вечера до світа
летять стріли каления,
гримлють сабли о шеломи,
трещать копія харалужния
в полі незнаемі,
среди земли половецкиї.
Чорна земля над копити
костьми била посіяна,
а кровію полянна.
Тугою взидоша
по руськой земли.

Что ми шумить,
Что ми звенить
далече рано пред зорями?

Игор полки заворочаеть:
Жаль бо єму мила
брата Всеялода.

Бишась день
бишась другий,
третяго дни к полууднию
падоша стязи Игореви.

Ту ся брата розлучиста
на брезі бистрої Каяли.

Ту кроваваго
вина недоста . . .
ту пир докончаша
храбриї Русичи —
свати попойша,
а сами полегоша
за землю руськую.
Ничить трава жалощами,
а древо с туюю
к земли преклонилось.

*

* * *

Переклад Т. Шевченка:

Зперед світа до вечора,
А з вечора до досвіта

Летять стріли каленії,*)
Бряжчать шаблі о шеломи,
Тріщать списи чертовані
В степу, в незнаемому полі,
Серед землі половецької.
Земля чорна копитами
Поорана, поритая,
Костьми земля засіяна,
А кровю политая.
І журба-туга на тім полі
Зійшла для руської землі.
Що гомонить, отам зичить**)
Удоєвіта? То повертає
Той Ігор військо на пригоду
Тому Буй-туру Всеволоду.
І бились день,
І другий бились,
Та коло полуудня на третій
Поникли Ігореві стязі.
Отак на березі Каяли
Брати різнились, бо не стало
Крови-вина! Допиравали
хоробри Русичі той пир.
Сватів упоїли,
А самі простяглися

*) Калена стріла, це така, що її розпекли в огні, а потім встремили у воду.

**) Зичить = шумить, кричить.

за землю руськую.

Хилилась
і слалась, плачуши трава;
Високі гнулися дерева,
До-долу гнулися, журилися.

Замовкли замкові мури, сумом вкрилися стіни міста, жінки заплакали за мужами, які полягли в боях з Половцями або попали в неволю. Київ застогнав від туги, а за Киевом Чернігів від напасти і наруги. Журба і смуток розлились широко по Україні. А князі не бачили лиха і засძно кули на себе «коромоли»-колотнечі. З тієї незгоди користали Половці і з усіх сторін набігали на українську землю.

Не так було ще недавно, коли великий князь київський, Святослав, який був пострахом для Половців, ступив зединними полками на половецьку землю і приборкав її, а самого хана Кобяка забрав в неволю. Тоді чужинці — Німці, Греки, Венедіці і Моравяни, — прославляли князя Святослава. А тепер дорікають князеві Ігореві, який «з золотого сідла пересівся в невольника».

Друга частина «Слова о полку Ігоревім» зачинається «Сном князя Святослава». Снилося князеві

Половці на Украйні

Святославові, що він лежав над Дніпром на горах на тисовому ліжку, яке вкривали чорним покривалом і давали йому пiti синє вино. Князеві сипали на грудь великий жемчуг з половецького порожнього сагайдака. В княжому золотоверхому теремі не стало сволока і вороння крякало цілу ніч.

Князь Святослав питав бояр про значення цього дивного сну і вони пояснили його погромом княжих військ і соромною неволею князів, як читаемо в «Слові»:

«Княже — мовили бояре —
ум твій полонило горе!
Се з вітцівського престола
схопились два соколи —
Города Тъмутороканя
пошукати в чужім полі,
або винити шеломом
води з Дону. Вже їм крильця
шаблею поган підтято,
взято їх в заліznі сильця.
Темно третього дня стало:
Се два сонця враз притмились —
багряні стовпи погасли,
два місяці тъмою вкрились.

(Переклад В. Щурата)

Коли князь Святослав це почув, сказав змішане зі слізами «Золоте Слово». Він дорікає кня-

зям Ігореві і Всеволодові, що вони нерозважно на власну руку пішли походом на Половців. Князі не добули собі слави, тільки нанесли сорому його сивині. Князь Святослав рад-би ще відбути новий похід на Половців, однак незгода князів і брак почуття єдності стоять цьому на перешкоді.

Поет звертається з покликом до князів, щоб вони понехали колотнечі, зединилися і вступили в свої стремена до боротьби з Половцями «за Ігореві ради, за наругу Половчина, за українську землю...»

Автор поеми переноситься думками в давнину і наводить веселі і сумні події, ясні і темні постаті княжкої доби.

* * *

Третю частину «Слова» автор починає плачем Ігоревої жінки Ярославни. З мурів міста Путивля розлягається голос великої жіночої туги. Княгиня Ярославна, дочка могутнього галицького князя, Ярослава Осьмомисла, плаче за мужем Ігорем і кличе його жалісними словами. «Плач Ярославни» подаю в перекладах письменників, Богдана Лепкого і Панаса Мирного:

«Полечу я зозулею над філі Дунаю,
Рукав бобровий в Каїлі скупаю
і тіло твоє від крові багряне

з ран обітру ним, мій мужу і Пане!
В Путивлі місті, в неділеньку зрана,
Це не зозуля плаче Ярославна:

«Вітре-вітрило! По що ти так віяв
й на військо наше, ханські стріли сіяв?
Не мав простору по небі бути,
на синім морі судна колисати?
По що ти радість мою і надії
неначе на степу траву розвіяв.»

(Переклад Богдана Лепкого)

*

«Ой, у Путивлі на муріві зрана,
щє й ясне сонце не вставало, —
як Ярославна гірко плакала-ридала,
словами промовляла:

«Ой ти Дніпре — каже — Славуто!
чому ж мені не принесеш, синій,
князя моого, єдину дружину,
щоби йому до-схід сонця рано
своїх гірких сліз не посиала?
Ясне, триясне сонце!
Любо сяєш з свого ти віконця,
добром людям тепло розливаеш,
на щож мене слізьми обливаеш?
На що своє гаряче проміння
розсилаеш на княжу дружину,
на безвідді їх згагою томиш,

сагайдаки спекою згинаєш
стрілечниці^{*)}) тugoю змикаеш?

(Переклад Панаса Мирного)

*

* * *

Плач Ярославни не прогомонів безслідно. Князь Ігор втікає з половецької неволі до рідного краю. Сам Бог неначе вказував Ігореві шлях і природа помагала йому, коли він втікав з полону і переходив через ріку Донець, правобічну притоку Дону. Половецька погоня не вдалася.

Поет розказує про утечу князя Ігоря в безжурному тоні цими словами:

«Присло море о півночі,
з моря мряки йдуть стовпами:
Ігореві Бог путь каже
половецькими степами.
Гуком, стуком степ озвався,
зашуміли трави і лози,
аж порушились де-не-де
А князь в трощу горностаем,
половецькі сонні вози.
білим гоголем на води,

^{*)} Стрілечниця, це піхва на стріли.

на коня і вовком босим
в луг Донця без перешкоди.

*

* * *

Ігор каже: «Донче, Донче!
не мала для тебе слава,
що леліяв ти на філях
сина князя Святослава,
слав йому зелені трави,
слав на берегах сріблистих,
вдягав теплими імлами
в захисті дерев тінистих,
гоголем стеріг на водах,
чайкою на струях водних,
а чорнятами своїми
на вихрах-вітрах холодних.»

(Переклад Василя Щурата).

Коли князь Ігор прибув на Україну, настала велика радість. Поет малює веселість з приводу визволення князя Ігоря з половецької неволі:

«Віуться голоси дівочі
через море по Дунаю,
віуться голоси у Київ.
Боричевом, путем прощі,
іде Ігор до святої

Пречистої Пирогощі.
По всім сторонам веселість,
всі городи собі раді.

*

* * *

Лицарська поема: «Слово о полку Ігоревім» кінчиться словами слави в честь князів і їх дружини:

«Слава нині Ігореві,
Всеволоду слава нині,
Володимиру молодому,
всім князям і їх дружині!
Нехай буде князям слава
всі полки поганські
за народи християнські
й землі християнські!
Нехай живуть, поборюють
і дружині слава».

(Переклад Василя Щурата).

3. Автор «Слова о полку Ігоревім» і провідна ідея поеми.

Не знаємо, як називався автор поеми про похід князя Ігора на Половців. Історики літератури

кажуть, що автор «Слова» був княжим дружинником. Дослідники «Слова о полку Ігоревім» сперечались, чи поет був свідком Ігоревої поразки, чи писав з чужих уст — з оповідання очевидців. Історик Барсов слушно завважив, що «Слово о полку Ігоревім» — це враження і думки дружинника, учасника цього нещасного походу на Половців.

Акад. Володимир Перетц в своїй студії про «Слово о полку Ігоревім» каже, що автор «Слова» був світською людиною і належав безперечно до високо образованих людей свого часу. Він мав письменницький талант і розумівся на техніці творчості. Коли читаемо «Слово», відчуваємо разу-раз, що його коріння є в старо-українському письменстві XI і XII століття, з яким воно звязане нерозривною традицією.

Автора «Слова» не можна вважати княжим двірським співцем, як твердили деякі дослідники, бо поет виявив стільки критичного дару, такий свободний і широкий світогляд та такий високий лет уяви, аж в країну віщування, що трудно знижувати його високу постать до рівня двірського співака. Можна б скорше думати, що автор «Слова» належав до княжої родини, бо таке у нього знання історії рідної землі і то в ріжних її частинах, таке горде почуття лицарської слави і такі смілі відзиви про князів і до князів... — читаемо в «На-

черку історії української літератури» Богдана Лепкого.

Автор чудового твору про похід князя Ігоря — це гарячий патріот, якому с дорогі добро, цілість і честь рідної княжої Держави. Поет пізнав мінувшину рідного краю, бистрим оком дивився на теперішність і передвиджуав, що завтра може бути. Це справжній патріотизм, опертий на знанні історії і на критиці сучасності. Письменник Лепкий каже, що «Слово о полку Ігоревім» треба призвати одним з нечисленних українських творів, в яких скривається пророцьке ясновидіння, бо незабаром страшна татарська навала впала на українську землю.

Провідною ідеєю «Слова про похід Ігоря» є сильна, безмежна любов батьківщини, яка каже в потребі положити голову в її обороні. З кожного поетичного образу і вислову поеми бе гаряча любов до рідної землі, якій поет бажає тільки добра і слави.

Головна думка поетичного твору про похід князя Ігоря — це невпинна боротьба українських князів з половецькою ордою в обороні рідної землі. Це є основна державна думка тисячлітньої бороть-

би України, як окрайної держави, положеної на границі Європи і кочівних орд Печенігів, Половців і Татарів.

В другій половині XII. ст. Київська Держава находилася в повному розкладі, бо тоді витворилося багато князівств і кожний князь старався ослабити сусідного князя та поширити територію свого князівства. Автор «Слова» малює страшні наслідки княжих колотнеч і незгоди для української Держави. Він боліє цілою душою над горем рідної землі з причини княжих міжусобиць і неустанних нападів половецьких орд. Поет тішиться побідою княжих військ і сумує з приводу їх поразки. Як свідомий громадянин, автор поеми закликає князів, щоб обєдналися і спільно виступили проти ворогів батьківщини.

Поет славить великого князя київського, Святослава, як захисника українських земель перед кочівними ордами Половців та вкладає в його уста знамените «Золоте Слово», в якому князь Святослав докоряє князям за те, що йому не помогають в боротьбі проти Половців. Автор «Слова» розуміє, що князі, Ігор і Всеволод, з малими військовими силами необачно пішли походом на Половців, однак прославляє їх, як неустрашимих лицарів, за їх хоробрість, відвагу і завзяття. Поет зібрав в «Слові» усі причини лихоліття української княжої Держави — княжі колотнечі і поклики до воро-

жих сусідів розсудити їх. Лицарська поема, «Слово о полку Ігоревім» с дзеркалом нашого горя і життя за княжих часів.

4. Мова, форма і стиль «Слова о полку Ігоревім»

Ніодин зі слов'янських народів не має такого прегарного поетичного твору з княжої доби, як наш український народ. «Слово о полку Ігоревім» визначається високими літературними прикметами і займає виїмкове місце серед памяток старо-українського письменства.

«Слово о полку Ігоревім» було написане староукраїнською мовою, якою були писані літературні твори в княжій Україні. Історик української літератури Михайло Возняк каже, що в автора «Слова» боролись дві течії з огляду на мову: народна і книжна. Поет черпав з криниці народної поезії і зі скарбниці виробленої літературної традиції. Живість мови «Слова» вказує на те, що її головні складові частини взяті з тодішньої української народної мови. Коли поет черпав зі скарбниці церковно-слов'янської мови, він брав слова, які були близькі до народних або служили за прикраси мови. У зверхні рямки, запозичені з літературних зразків, автор «Слова» вкладав краски з багатьох засобів народного поетичного вислову. Сві-

жість і живість цих красок вказують на те, що поет знаменно опанував мову.

Один з найвизначніших знатоків «Слова о полку Ігоревім» Михайло Максимович, виказав в своїх статтях, що в «Слові» є багато таких мовних прикмет і висказів, які стрічаються в Галичині. Історик письменства, Кораблев, здогадувався, що автор «Слова» походив з Галичини. Цю гадку російського вченого, Кораблева відновили українські письменники, Омелян Партицький і Василь Щурат. Партицький вказав Лемківщину, як вітчину невідомого автора «Слова».

У вступному слові до свого знаменитого перекладу «Слова о полку Ігоревім» поет Щурат каже м. ін.: «... Я переконався, що майже кожне слово, ужите в поемі про похід князя Ігоря, живе до нинішнього дня в устах українського народу в Галичині — в його традиції. Неодно слово поеми шойно в своєму галицько-українському значенні відповідає в повні змістові пісні...»

*
* *

Форма «Слова о полку Ігоревім» стоїть в тісному звязку з народними піснями та має виразний ритмічний характер. В «Слові» є місця, які дивують дослідників подібністю свого складу зі складом народних пісень.

«Слово» є написане давним віршом з XII. століття і є особливо близьке своїм складом до українських народних дум та нагадує їх. Історики Антонович і Драгоманів, називали «Слово» українською думою XII. століття. Поет уживає звичайно коротких, на народний лад збудованих речень, хоч є в «Слові» також довші, зложені речення.

Акад. Філярет Колесса в своїй студії: «Про генезу українських народних дум» вказує на те, що на віршову будову «Слова» мали вплив твори народної і церковної поезії. Як в народних піснях, так і в «Слові», поет вживав численних мовних прикрас. Історик українського письменства, проф. Омелян Огоновський, каже, що автор «Слова» любувався в тропах (образових зворотах) і в метафорах (словах вжитих в образовому значенні) та виявив великий талант в уложені таких прикмет мови.

Автор «Слова» з почуттям великого артиста вязав лірику (рід поезії, в якій поет оспівує власні почування і думки) з епікою (поезія, в якій оповідається про важні події і життя героїв), лучив з піснею, настрій з роздумуванням. В чудову гармонію звязаний реальний (дійсний) світ з фантастичним (казковим), народна пісня з книжною поезією. Як в народних піснях, в «Слові» ціла природа бере діяльну участь в людському горю і в радощах, співчуває людям або ворожко відноситься до них.

*
* *

Стиль в «Слові о полку Ігоревім» міняється передаючи найтонші відтінки людських переживань. І в стилі «Слова» проявляється стиль Боянової і народної поезії, а також стиль, який повстав під впливом візантійського письменства і староукраїнської поетичної творчості.

Історик української літератури, Сергій Єфремов, каже, що «Слово о полку Ігоревім» виявляє великий талант автора з виробленою письменницькою технікою і стилем. Читаючи «Слово», відчуваємо усю його незвичайну красу, його високу образність і стиль, подекуди ясно ритмічний з влучними висказами і характеристиками.

Коли порівняти «Слово» зі старовинними лицарськими поемами інших народів, бачимо, що автор його добре знатав твори візантійських і західноєвропейських поетів. В порівнанні до візантійської лицарської поезії, позбавленої свіжості і безпосередності чуття, «Слово о полку Ігоревім» близький глибиною, силою і ширістю почуття та вирізняється багатством і тонкістю настроїв, — каже історик, Михайло Грушевський, в своїй студії про «Слово», присвяченій проф. Омелянові Огоновському.

* * *

Невідомий автор написав лицарську поему про похід князя Ігоря на Половців мабуть в роках 1186—1187, бо він висловлюється з одушевленням про живого ще тоді могутнього галицького князя, Ярослава Осімомисла, який помер в 1187. р., а князь Ігор повернув з половецької неволі в 1186. р.

**5. Видання «Слово о полку Ігоревім»,
студії над ним і переклади.**

Любитель старовинних памяток, граф Олексій Мусін-Пушкін, який жив в Петербурзі, купив в 1795. р. у бувшого архімандрита Йоіла рукописний збірник. Крім інших старовинних письменницьких творів в цьому збірнику був рукопис лицарської поеми п. з. «Слово о полку Ігоревім». В слідуючому році зроблено копію рукопису «Слова» для цариці Катерини II.

Коли граф Пушкін замешкав в Москві, місцеві урядовці архіву, Маліновський і Бантиш-Каменський, намовили Пушкіна, щоб видав друком «Слово о полку Ігоревім». В 1800. р. вилітровано в Москві «героїчну пісню про похід на Половців новгород-сіверського князя, Ігоря Святославича», яка

складалась зі вступу про історичний зміст пісні, з тексту «Слова о полку Ігоревім» і його російського перекладу та з пояснень.

В 1812. р. під час пожежі Москви згорів рукописний збірник. З поглибленим дослідом над «Словом» щораз ясніше виступали браки видрукованого тексту поеми, в якому було багато незрозумілих виразів і неясних речень.

* * *

У деяких дослідників «Слова про похід Ігоря» (Каченовського, Сеньковського, Белікова) були сумніви, чи поему не підроблено і чи вона не походить з пізніших часів. Далі досліди вчених доказали, що ті сумніви не мали підстав.

Найбільший російський поет, Олександр Пушкін, в поясненнях до свого перекладу «Слова» написав: «Духа старини, яким навіянє „Слово о полку Ігоревім”, підробити не можна. І кого з письменників стати було на таку підрібку поеми...»

Французькі вчені, Louis Leger, на початку ХХ. ст. і André Mazon в рр. 1938—1949, поновили застереження щодо автентичності (справжності) «Слова про похід Ігоря». Погляди французьких вчених викликали рішучий спротив українських і російських істориків староукраїнського письменства,

М. Гудзія, Б. Грекова, С. Маслова, С. Обнорського, які подали в своїх студіях багато аргументів, що промовляють за автентичністю старо-української лицарської поеми.

* * *

Першими солідними дослідниками «Слова про похід Ігоря» були наукові статті, написані українським письменником і дослідником стро-українського письменства, Михайлом Максимовичом, і видруковані в роках 1836—37. Стараннями російського вченого, Д. Дубенського вийшло в 1844. р. перше правдиво наукове видання тексту «Слова» з історично-літературними поясненнями.

Російський архівіст, П. Пекарський, видав в 1864 р. копію рукопису «Слова», зроблену для цариці Катерини II. В звязку з цим виданням мовознавець Тіхонравов зайнявся дослідом тексту «Слова» і усталив дату рукопису поеми на кінець XVI ст.

Російські і українські дослідники «Слова о полку Ігоревім» — Буслаєв, Барсов (автор тритомової праці п. з. «Слово про похід Ігоря, як мистецька памятка київської дружинної Русі»), — Вяземський, український мовознавець і етнограф, Олександр Потебня, — Всеvolod Міллер, який став одним

з найвизначніших дослідників «Слова», — Веселовський, Сперанський, Срезневський, Соболевський, Перетц, Грушевський, Щурат, Лепкий, Возняк, Радзікевич і багато інших — досліджували мову, форму і стиль «Слова» та звязок його з іншими літературними творами і з народною поезією. Вони вияснили помилки в тексті «Слова» і незрозумілі вирази і речення, які затемнювали думки поета.

Серед українських редакцій тексту «Слова» визначене місце займає праця професора української літератури на львівському університеті, Омеляна Огоновського, видана в 1876. р. Українська Академія Наук в Києві видала в 1926. р. книгу акад. Володимира Перетца, яка складається з обемистого вступу (12 розділів), з тексту «Слова про похід Ігоря» і старо-українських літописних оповідань про Ігорів похід та з солідного, багатого змістом, коментаря (пояснення).

* * *

«Слово про похід Ігоря» належить до цих архітвортів світової літератури, яким цікавилися вчені, письменники і поети різних народів. Є тисячі наукових розправ і статтей про «Слово о полку Ігоревім», сотки його видань і перекладів на майже усі європейські мови.

Найвизначніші українські поети, вчені і письменники працювали над тим, щоби передати нам безсмертну старо-українську поему, «Слово про похід Ігоря» теперішньою нашою мовою. Є багато українських перекладів «Слова» прозою (звичайною мовою) і віршом. Перекладачами були Маркіян Шашкевич, який в 1833. р. переклав ритмічною прозою «Плач Ярославни», — Іван Вагилевич, — Михайло Максимович, — Тарас Шевченко, який переклав «Битву над Каялою» і «Плач Ярославни», — Степан Руданський (1860), — Юрій Федъкович (1868), — Іван Франко (1873), — Омелян Огоновський (1876), і Омелян Партицький, які переклали «Слово» прозою, — Василь Щурат, якого переклад віршом є найкращим віршовим перекладом «Слова», — Панас Мирний, який переклав цілу поему віршом в стилі українських народних дум, — Богдан Лепкий, — Наталя Забіла, — Максим Рильський, — Микота Матіїв-Мельник, Ярослав Гординський і інші.

У Видавництві Російської Академії Наук видана в Ленінграді в 1950. р. обемиста книга про «Слово о полку Ігоревім», яка складається: 1. з тексту «Слова»; 2. з першого видання «Слова» в Москві

в 1800. р.; 3. з копії рукопису «Слова», виготовленої для цариці Катерини II.; 4. з перекладів «Слова» в російській мові Д. Лихачева, В. Жуковського, І. Козлова, А. Майкова, І. Новикова, В. Стеллацького і Н. Заболоцького; 5. зі статтей Д. Лихачева «Слово о полку Ігоревім» — історично-літературний начерк, — В. Адріянової — Перетц: «Слово» і усна народня поезія; — Н. Вороніна: «Слово» і руське мистецтво XII—XIII ст.; з археографічних пояснень і заміток Д. Лихачева.

* * *

Перший повний переклад «Слова про похід Ігоря» в польській мові Августа Бельовського видано у Львові в 1833. р.

В звідомленні гімназії св. Яцка в Кракові за 1905. р. видруковано польський переклад «Слова» Богдана Лепкого.

Геніяльний польський поет, Адам Міцкевич, виголосив в 1841. р. з катедри в «Collège de France» два виклади про «Слово о полку Ігоревім» з відмінками власного перекладу поеми у французькій мові.

Критика признала переклад «Слова» поета Юліана Тувіма за найкращий польський переклад. Видано його в Кракові в 1928. р. з вступом і пояснен-

нями історика літератури Олександра Брікнера. Тувім опрацював новий польський переклад «Слова» ще ближчий до оригіналу поеми. Видано його в Нью Йорку в 1948. р. Видавництво імені Оссолінських у Вроцлаві видруковало цей гарний переклад «Слова» Тувіма в 1950. р. з обемистим вступом і поясненнями Маріяна Якубца.

* * *

«Слово о полку Ігоревім», перекладене на усі славянські і західно-європейські мови, набуло світової слави. Воно і тепер захоплює читача своїм патріотичним піднесенням, величчю образів і майстерністю викладу. «Слово» стало тією спадщиною, до якої неодноразово зверталися письменники і мистці пізніших часів. Лицарська поема про похід князя Ігоря — найвизначніша літературна й історична памятка часів Київської Держави — знайшла своє відбиття в оригінальній творчості письменників XIX—XX. ст., в музиці та в інших галузях мистецтва, — читаємо в «Історії української літератури», виданій Українською Академією Наук в Києві.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. В о з н я к М и х а й л о : «Історія української літератури, том I., Львів, 1930.
2. Г р у ш е в с є к и й М и х а й л о : Історія української літератури», том II., Львів, 1923.
3. Є ф р е м о в С е р г і й : «Історія українського письменства», том I., Вецлар, 1924.
4. «Історія Української Культури», Львів, 1937.
5. «Історія української літератури», Київ, 1954.
6. Л е п к и й Б о г д а н : «Начерк історії української літератури», 1926.
7. Л е п к и й Б о г д а н : «Чим жива українська література», Віденсь, 1915.
8. П е р е т ц В о л о д и м и р : «Слово о полку Ігоревім», Київ, 1926.
9. «Слово о полку Ігореве», Москва—Ленінград, 1950.
10. Tu w i m Julian - J a k ó b i e c M a r i a n : „Słowo o wyprawie Igora“, Wrocław, 1950.
11. Щ у р а т В а с и л ь : «Слово про похід Ігоря Святославича», Львів.
12. «Життя і знання», Львів 1935.

З М И С Т

І. КИЇВСЬКИЙ ЛІТОПИС

	Стор.
Вступне слово	5
1. Початкова частина Київського літопису	7
2. Князь Всеволод II Олегович	10
3. Повість про князя Ізяслава II Мстиславича	15
4. Боротьба за Київський престіл по смерті Ізяслава II Мстиславича	15
5. Князь Ростислав I Мстиславич	18
6. Князь Мстислав II Ізяславич. Погром Ки- єва в 1169	24
7. Вивезення і історія Вишгородської чудо- творної Ікони Пресв. Богородиці	30
8. Князь Мстислав Ростиславич. Друга вій- на Київських князів з Андрієм Сузdal'- ським	24
9. Політика погромника Києва, Андрія Бого- любського і його трагічна смерть	41
10. Князь Святослав II Всеволодич. Боротьба з половецькими ордами	47

11. Похід князя Ігоря Святославича на Половців	53
12. Князь Рюрик Ростиславич і його церковне будівництво	58
13. Використана література	64

ІІ. «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»

Вступне слово	67
1. Українська народна пісня і дружинна поезія	69
2. Зміст «Слова о полку Ігоревім» і вийнятки перекладів поеми	74
3. Автор «Слова» і провідна ідея поеми	90
4. Мова, форма і стиль «Слова о полку Ігоревім»	94
5. Видання «Слова про похід Ігоря», студії над ним і переклади	98
6. Використана література	105

